

Okosságról és kiutakról

Jegyzetek Lázár Domokos írásához

96

Sok mindenben egyetértek Lázár Domokossal, egy elkötelezett demokrata okos írása.¹ Ezért érdemes néhány megfogalmazott érvével vitatkozni és néhány elhanyagolt szemponttal kiegészíteni. Célunk azonos, kivergődni az autokratikus állapotokból. Ebben a kiútkeresésben azonban érdemes a rendszer természetével tisztában lenni. Így tehát lehet, sőt kell is az elnevezésekkel bajlódni, a rezsimet azonosítani: tudni kell, mivel állunk szemben. De kétlem, hogy ez a nagy okosság lenne. Az új autokráciák nem okosságukkal tűnnek ki, ez nem jól írja le a lényegét. Nem elsősorban azért, mert a liberális demokrácia intézményi felületeinek használata régi trükk, bizonyos fókig a totális diktatúrák is éltek vele, hanem azért, mert demokratának hazudni, alkotmányos intézményekkel becsapni adja magát. Kézenfekvő hatalmi technika, könnyű út, alig kell más hozzá, mint jogásztechnika és hatalmi vág. Egyik sem okosság, legfeljebb a szokásos szleng értelmében, amely a csalást így írja le: megoldjuk okosba'. A liberális demokrácia formáival kiépített illiberalizmus a modern autokráciák szokásos arzenálját használja, a lojalistákkal feltöltött intézményektől a propagandagépezeten át a civilek elleni háborúig nincs egy sem, amely ne egyszerű másolás lenne valame-

lyik piszkos és/vagy véres kezű diktatortól. Semmi eredetiség, unalmas középszerű.

Az igazi kérdés tehát nem az, hogy mennyire okos a rezsिम eszközrendszere, hanem hogy ezt a csalást miért lehet oly könnyedén lenyomni a társadalmak és konkrétan a magyar társadalom torkán.

Tévedés volna azt gondolni, hogy ez az „okosság” feltétlenül puha is. A rezsिम erőszakhoz való viszonya pragmatikus: nyersebb, határozottabb erőszakra nincs szüksége a hatalom megtartásához. Más eszközök sokkal hatékonyabbak, az erőszak részben takarva marad, bár nem állítható, hogy ne lenne elég ahhoz, hogy akinek tartani kell tőle, az ne tudjon éppen eleget róla. Ezen az alapon működik a NER piacgazdasága az erőszakos cégfelvásárlásoktól az állami hatóságok felhasználásán át a revolvermédiáig. A puhaság taktikai, ameddig más jobban működik, erőszakra kis adagokban van szükség. Miért is kellene határozottabban fellépni az intézmények hadrendbe állításához, ha a belül levők maguktól csinálják. Milyen könnyedén vált áldozattá a kulturális tarolás egyik élharcosa, L. Simon László, akit hősnek kijáró módon ünnepelek volt beosztottjai. A rezsिम természetét tehát nem külsődleges jegyek definiálják, persze igaztalan lenne azt állítani, hogy az élet egyformán rossz a puha és a kemény diktatúrában. Ezt a Kádár-korszak kor-

¹ Kiút az „okosautokráciából” – első lépés: beidegződéseink kiidegelése. *Mozgó Világ*, 2023. szeptember.

társai bizonyára saját bőrükön tapasztalták. A fekete autó, a rendőri gumibot, a politikai gyilkosságok, az ellenzék bebörtönzése beégett a kollektív memóriába. Ahogy a relatív puhaság előnyei is. De a Kádár-rendszer lényege különbözött a többi kommunista diktatúrától?

A karakterisztikus fogalmak használata nem tévút, a zsarnokság az zsarnokság, ahol önkény uralkodik és nem jogállam, azt jó okkal lehet despotizmusnak nevezni. John Keane például pontos képet ad a modern nem demokratikus rendszerekről, amikor új despotizmusnak nevezi azokat.² A rezsim okosautokráciaként való azonosítása ugyanabban a hiányosságban szenved, mint a legtöbb definiálási kísérlet: nem elég informatív a válság természetét illetően. A választási autokráciától, az alkotmányos visszaélésen át az autokratikus legalizmusig e meghatározási kísérletek sokat tesznek hozzá az autokratikus jogrendszer működési sajátosságainak megértéséhez, de nem ragadják meg a demokrácia összeomlásának okait. A liberális demokrácia intézményeinek megcsúfolása, meggyalázása, kifordítása, kifosztása, átfestése, elfoglalása figyelemre méltó sajátossága a jelenkori autokráciák működésének. Ez a jellegadó sajátosság azonban semmit nem mond arról, hogy mi is van valójában válságban, miért lehet olyan könnyedén ezeket az intézményeket leépíteni. Hogyan fordíthatók az intézményes formák saját eredeti tartalmukkal szembe? Hogyan lehetséges, hogy vannak olyan jogvégzettek,

---

² John Keane: *The New Despotism*. Harvard University Press, 2020.

akik képesek elhinni, hogy tényleg lehetnek alkotmánybírák Orbán rendszerében? Sorba vehetnénk az összes közjogi pozíciót. Lázár Domokos azt írja, hogy ezek a rezsimek „kifinomultabb eszközökkel teszik magukat leválthatatlanná”, de nem az eszközök finomságfoka a lényeges, hanem hogy mi vezetett oda, hogy nincs szükség más eszközökre. Miért hajlamosak a társadalmak megszavazni az ilyen rendszereket, miért fogadják el? Miért kapnak erős és tartós választói felhatalmazást? Még olyan körülmények között is, amikor a nyugati tömegkultúra a liberális demokráciára jellemző értékeket közvetíti. Ezen a ponton érzékelhető leginkább a kritikai szemlélet szűkre szabása. A tömegkultúra demokráciát romboló hatását felfedezve lehetne közelebb jutni a tényleges bajokhoz. A nyugati életforma lehet a fogyasztói jólét szempontjából referencia, sőt a tömegkultúra a pluralizmus, liberális progresszió emancipatorikus értékeit is megjelenítheti, de ettől még a demokrácia működésének alapjait kezdi ki. Ez a kultúra az individuális fogyasztás leghatékonyabb közvetítője. Pusztán élvezővé, passzív alannyá teszi az állampolgárt, amire a legnagyobb szüksége van a despotikus hatalomnak. Könnyedén lehet megalázni írókat, színházakat, művészeket, amíg együtt lehet fényképezkedni a tömegkultúra silány arcaival. Akik nem túl sok pénzért még politikai véleményt is megfogalmaznak a vezérnek kedveskedve. És mivel ezt a silányságot elég sokan fogyasztják, még a nem kurzusmédia is teret ad véleményüknek. A népszerűség fontos tőke, nagyon valószínű, hogy a népszerű fiatal művész Azahriah

sikerének mérete még a nyugati-as kultúrát megvető kormányzati megmondóemberek száját is visszafogja. Jól el tudnak képzelni többstadionnyi rajongót. Amikor majd a FreeSZFE megtölt egy stadiont...

Az okosautokrácia koncepciója szerint az ilyen eszközrendszer képes elérni, hogy a hétköznapi életben ne érződjön, hogy a rendszer nem demokrácia. De alapvetően nem erről van szó, hanem arról, hogy a populizmusok képesek kihasználni, hogy a létező liberális demokrácia modellje nem alkalmas a hétköznapi élet válságainak megoldására. És ebben van mire támaszkodniuk. Sajnos az okosautokrácia értelmezési kísérlete sem lép ki a liberális intézményi logika kereteiből. Pedig éppen e keretrendszer strukturális alkalmatlanságának észlelése könnyítené meg a magyarhoz hasonló autokráciákból való kiút keresését.

Ami a megfogalmazott javaslatokat illeti, azok egy velejéig tisztességes demokrata reakciói, és többnyire jobb is lenne az élet megfogadásukkal. De éppen a fent jelzett koncepcionális hiányosság miatt kiegészítésekre szorulnak.

Azt írja Lázár Domokos a diktúra és a választások kapcsolatáról, hogy nem hiteles a választási autokrácia emlegetése, mert ha nem demokrácia, akkor nem lehet választásokon legyőzni. De ez így nem igaz. A modern autokráciák kényszerűen elviselik a minimális kockázatot, a választások esetleges elvesztését. A választási győzelem minimális esélyének fenntartása még nem definiálja át nem-autokráciává a rezsimet. Itt van mindjárt Lengyelország példája! Ugyanakkor az is a rendszer lényegéhez tartozik, hogy a válasz-

tások elvesztése sem vezet feltétlenül a hatalom elvesztéséhez.

Az Orbán-rendszert választások útján nem lehet leváltani – igaz kijelentés, de nem következik belőle, hogy a demokratikus ellenzéknek nem kell használni a választásokat. A baj inkább azzal van, ha a két vesztes választás között az ellenzék nem képes kialakítani a helyzetre szabott stratégiát. Közelébe sem kerülnek egy épkezláb társadalmi imaginációnak.

A „tessék közösséget építeni” felszólítás szép és igaz, csakhogy puszta szólam marad tényleges és átfogó társadalmi vízió nélkül. Ebben az értelemben forradalmilag új paradigmára van szükség, de az ellenzéki erők vagy egyáltalán nem rendelkeznek semmilyen programmal, vagy csak az újabb kudarcokhoz vezető intézményi rekonstrukcióról álmodoznak. Sokkal tovább lehetne jutni egy jó teória, koncepcionális munka révén is, amelyben tisztázni kellene a társadalmi válság okait. Akkor lehetne közösségekről beszélni, ha szembenéztünk a közösségvesztés mélyebb okaival. És azok kezelésére lehetne eszközöket ajánlani. Ezek elsősorban nem a liberális alkotmányosság eszközei lennének, azok szükséges, de elégtelen feltételek. Csakhogy éppen a despotizmus szokásos eszköze a humán tudományok következetes csonkítása, lásd „kocsmapulot támogató bölcsészek”. De a neoliberais hatékonyság-hiszi is rombolja a szellem működési esélyeit.

Az írásból úgy tűnik, annak ellenére, hogy helyesen figyelmeztet a rezsím szavazóit lenéző intellektuális góg veszélyeire, mégis társadalmi változók mentén azonosíthatónak véli a

rezsim szavazóit. Pedig a populizmus és az új barbarizmus, kis Grófo ide, Nagy Ferő oda, alig köthető jól körülírható társadalmi csoportokhoz, keresztülmetszi a társadalmat. A jelenkori liberális kapitalizmus a magasan képzett, mobil városi elitől eltekintve mindenkit vesztesévé tett, és a kiábrándulást kihasználó politikai erők szavazói bázisának potenciális tagjává. Nem kell szeretni a szolgalelkű tömegkultúrát, fanyalogni is lehet szeretni a vezért. Érzékelve, hogy milyen ügyesen (okosan?) használja a lenézett társadalmi csoportokat, akik ilyet fogyasztanak.

A kultúra populista használatát, amely a magyar autokrácia szembeötlő sajátossága is, a magasan képzett elittel szembeni nyelvezetre épül. A jelenkori populizmus számára a kulturális elit az ellenség, nem a gazdasági. A disznóvágást, a pálinkát és a pacalt sikeresen lehet szembefordítani a multikulturális pluralizmussal, toleranciával, ökológiai érzékenységgel és végső soron a kozmopolita (értsd: univerzális) magaskultúra értékeivel, mert azok a tanult liberális elit játékszerei. Ez a progresszív elit az ellenség, a populista autokrácia ideológiai fegyvertára velük szemben élesedik. Mert könnyen azonosítható azokkal, akik felelősek a hétköznapi élet megannyi bizonytalanságáért.

Ezért nem érdekes semmilyen korrupt gazdagodás, az oligarchizálódás nem jó ellenzéki hívószó, nem tőlük kell félni, hanem azoktól, akiket a rezsim ellenségként mutat be. Ameddig nem tudjuk azonosítani a biztonság elvesztésének valódi okait, védtelenek maradunk a populista szlogendömping és ellenséggyártás hatékonyságával szemben.

Végül az értelmiség árulásáról. Én magam is többször írtam a Mozgó Világban annak fontosságáról, hogy miként kezeljük a kollaborációt, áruást és szakmai prostitúciót. Ezekben az írásokban finomabb distinkciókat javasoltam annál, mint amit Lázár Domokos állít. Azt írja ugyanis, hogy kétséges azon szakemberek morális intaktsága, akik „közvetlenül vesznek részt az autokrácia fenntartásában”. De hiszen egy alkotmánybíró, egy miniszter és egy minisztériumi beosztott, alkalmazott között óriási a szakadék. A hatalom és hatalomgyakorlás természetét alaposabban kell ahhoz tanulmányozni, hogy e morális különbségtevéseket megalapozhassuk. Létezik azonban egy másik felelőség is, amit, tudom, mindketten magunkénak tudunk: a társadalomtudós és közéleti okoskodó felelőssége a helyzet mélyebb okainak megértésében.

